

نمود اندیشه‌های اخلاقی-حقوقی در طرح معماری خانه‌های سنتی ایران

محمد باقر ولی زاده اوغانی* - کارشناس ارشد معماری دانشگاه آزاد اسلامی تبریز- هنرآموز معماری آموزش و پرورش شهرستان سراب، سراب، آذربایجان شرقی، ایران

چکیده

طرح معماری خانه‌های سنتی ایران از عوامل مختلفی چون مذهب، فرهنگ، ویژگی‌های جغرافیایی، اجتماعی تأثیر پذیرفته است. در این میان توجه به ارزش‌ها و اصول اخلاقی و حقوقی برگرفته از احکام دین اسلام باعث کارکردهای معنوی و آرامش‌بخش مسکن سنتی شده است. هدف پژوهش بررسی نمود اندیشه‌های اخلاقی-حقوقی در ساختار فضایی خانه‌های سنتی می‌باشد. از این‌رو سوال تحقیق این است که، در ساختار فضایی خانه‌های سنتی ایران اصول و مؤلفه‌های اخلاقی حقوقی و پایبندی به آن به چه صورتی نمود یافته است؟ روش تحقیق از نوع توصیفی تحلیلی و مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای و پژوهش‌های میدانی می‌باشد. لذا ابتدا مؤلفه‌های حقوقی و اخلاق اسلامی از آیات و روایات اسلامی و کتب اخلاق اندیشمندان اسلامی استخراج شده و پس از انتخاب نمونه مورد مطالعه و جمع‌آوری داده‌ها، با روش تحلیلی، مهمترین مؤلفه‌های اخلاقی حقوقی مؤثر در ساختار فضایی خانه‌های سنتی ایران مورد بحث و تفسیر قرار گرفته است. نتایج حاصل از این تحقیق نشان می‌دهد ارزش‌ها و اصول اخلاقی حقوقی برگرفته از قرآن و پیامبر اکرم(ص) که مفسر عالی مفاهیم موجود در قرآن است، بر همه جوانب زندگی معماران سنتی سایه افکنده است. رعایت ارزش‌های اخلاقی توسط معمار در طرح معماری خانه‌های سنتی قابل مشاهده و ادراک است. معمار سنتی با تکیه بر ارزش‌های اخلاقی حقوقی از قبیل زیبایی، عدالت، تکریم مهمان، رعایت حریم‌ها، عدم اسراف، عبرت و پندپذیری و غیره خانه سنتی را به گونه‌ای طراحی کرده است که هدف نهایی از ساخت خانه یعنی آرامش و کرامت انسان در فضای خانه حاصل شود.

کلمات کلیدی: اخلاق، حقوق، معماری، خانه‌های سنتی.

An Analysis of the Manifestation of Ethical & Legal Ideas in Architectural Design of Iranian Traditional Houses

Abstract

The religion of Islam contains many ethical values and principles. These principles have been developed in order to adapt to the life of Muslims and Islam goals. With a view to the evolution of traditional architecture one can see that after accepting Islam, people have attempted to adapt their moralities in life. This is also evident in the works left behind in the area of architecture, such that in addition to involving cultural, social, and historical backgrounds, the founded buildings are the manifestation of ethical virtues and have brought along comfort to the soul and spirit of traditional man by applying some tricks. Architectural design of Iranian traditional houses has been affected by multiple factors such as culture, geographical & social features, etc. From long ago ethics as a socio-cultural factor has had a significant impact on spatial structure of traditional houses. The present study aims at investigating the manifestation of ethical ideas in spatial structure of traditional houses. Accordingly, the research question is as follows: How are moral principles and components as well as adherence to them manifested in spatial structure of traditional houses? The method used herein is descriptive – analytical based on library and field studies.

Keywords: Ethics, Rights, Architecture, Historical Houses

مقدمه و بیان مسئله

اخلاقیات اسلامی، قرآن و حدیث است که مسلمانان را به انجام خوبی‌ها (خیر) و پرهیز از بدی‌ها (شر) ترغیب می‌کند (نصر - الف، ۱۳۸۵: ۱۰۷). مطالعه معماری سنتی نشان می‌دهد که فرهنگ و جهان-بینی اسلامی و ارزش‌ها و اصول اخلاقی و حقوقی برگرفته از آن تأثیر خود را در معماری و مجتمع‌های مسلمانان نشان داده (نقی‌زاده، ۱۳۹۲: ۳۹) و در شکل‌گیری و سامان‌دهی ساختار فضایی خانه‌های سنتی بی‌تأثیر نبوده است. معماری و سازمان فضایی خانه‌های سنتی از قبل اسلام واجد ارزش‌ها و اصول ارزشمندی بوده و با ظهور اسلام و نگرش اسلامی، با جهش قابل توجهی همراه بوده است. در تعالیم و حیانی و فقه اسلامی در زمینه حقوق انسان، مسائلی به نحو مبسوط و دقیق با قدمتی بالغ بر هزار و چهارصد سال مطرح شده است (موسی‌زاده، ۱۳۹۰: ۳۴). می‌توان گفت با توجه به حاکمیت اسلام در تمامی زمینه‌های زندگی فردی و اجتماعی، مؤلفه‌های حقوقی و اخلاق اسلامی در رفتار و منش معماران سنتی تأثیری بسزایی داشته و بر این اساس خانه‌های سنتی تجلیگاه ارزش‌ها و اصول حقوقی و اخلاق اسلامی می‌باشند.

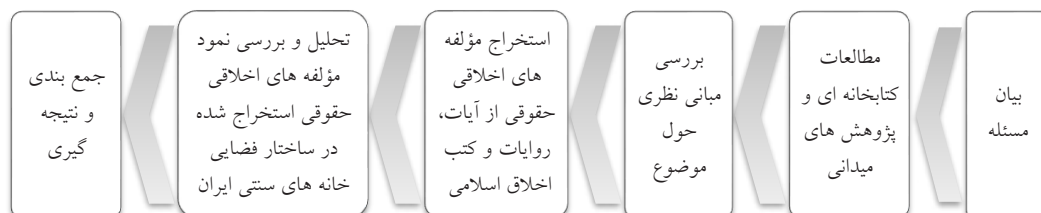
با توجه به مطالب فوق، آنچه در این پژوهش اهمیت یافته است، بررسی نمود مؤلفه‌های اخلاقی-حقوقی در ساختار فضایی خانه‌های سنتی ایران با تأکید بر خانه‌های سنتی تبریز می‌باشد و در پی پاسخگویی به این سوال است؛ در ساختار فضایی خانه‌های سنتی ایران اصول و مؤلفه‌های اخلاقی حقوقی و پایبندی به آن به چه صورتی نمود یافته است؟

خانه‌های سنتی ایران طوری شکل گرفته‌اند که علاوه بر در داشتن زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و تاریخی و توجه به راحتی جسم، با ارائه طرحی همخوان با معیارهای درونی انسان، باعث آسایش جان و روح انسان سنتی نیز شده است. خانه به عنوان یکی از مهمترین گونه‌های معماری است که از دیدگاه اسلام مکان امنیت، آرامش و حریم خانواده است. معماران سنتی برای اینکه خانه، به واقع مظهر و مایه آرامش شود، تدابیر گوناگونی اندیشیده‌اند (فرزانیار، ۱۳۷۱: ۳۱). از جمله این تدابیر توجه به ارزش‌ها و اصول اخلاقی و حقوقی برگرفته از احکام دین اسلام هست. از منظر اسلام انسان مظهر حق به شمار می‌رود و تحقق انسان کامل در گرو عمل به احکام دین است. مسأله حقوق، منع تعدی به حق دیگران است که اخلاق می‌تواند این را میسر سازد. «در حقیقت حقوق رسوب تاریخی اخلاق است و این در مورد تعدیل حقوق بسیار مؤثر است. یعنی در کنار قواعد حقوقی یک سلسله قواعد اخلاقی وجود دارد که آن‌ها را متعادل می‌کند» (کاتوزیان، ۱۳۸۶: ۸۷). از طرفی باید توجه داشت درک و تأثیر این مفاهیم بدون شناخت محیط فرهنگی و اجتماعی که این مفاهیم در آن رشد کرده‌اند، میسر نمی‌گردد. اخلاق، علاوه بر تعدیل قوانین و حقوق در عرفیات و آداب نیز رسوخ می‌کند. در اسلام ملاحظیات اخلاقی بر همه جوانب زندگی مسلمانان سایه افکنده است و اسلام مشروعیت هیچ بعد و جنبه‌ای را خارج از ملاحظیات اخلاقی تأیید نمی‌کند. سرچشمه همه

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۵۳ زمستان ۹۷
No.53 Winter 2019

۲۸

نمودار (۱): توضیح موارد مرتبط با روش کار در متن پژوهش

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۵۳ زمستان ۹۷
No.53 Winter 2019

■ ۲۹ ■

فضای کافی برای زندگی، خوابیدن، دورهم نشستن، تهیه و صرف غذا و دیگر فعالیت‌ها باشد. از طرفی موجبات امنیت و آرامش و کرامت اهل خانواده را فراهم آورد. چرا که پیامبر اکرم(ص) داشتن خانه خوب را نشانه سعادت انسان می‌داند(نهج‌الفصاحه، حدیث ۲۷۶۱). سکونت از ریشهٔ عربی "سَكَنَ"، به معنی آرام و قرار گرفتن و آرامش و انس آمده است. به بیان دیگر، سکونت انسان به معنای هر آن چیزی است که انسان و در حقیقت، نفس او با آن تعلق و آرامش می‌یابد(طاهری، ۱۳۹۲: ۶). اولین هدف از ساخت مسکن، فراهم آوردن مکانی برای آسایش و آرامش انسان است که در دوران معاصر، با عوض شدن شیوه‌ی زندگی، تغییراتی در مفهوم خانه و سکونت، ایجاد شده است و لذا مفهوم خانه به معنای محصولی شبه طبیعی و پاسخگو به نیازهای مادی و معنوی انسان، جای خود را به واحد مسکونی به عنوان نوعی محصول غیرطبیعی و مکانیکی داده است(اکرمی و زارع، ۱۳۹۲: ۵۶). مسکن به عنوان سرپناه می‌تواند دارای وجوه متفاوت فرهنگی، اجتماعی، کالبدی و ... باشد و طیف وسیعی از مباحث مربوط به زندگی را دربرگیرد. (جدول شماره ۱) تأمل در تک تک این معانی در جای خود، سبب ارتقای کیفیت مسکن در معماری سنتی شده است. از طرفی با توجه به تأثیر محیط بر اخلاق(نقره‌کار و همکاران، ۱۳۸۹: ۸۰)، خانه به عنوان قرارگاه رفتاری، محل شکل‌گیری رفتار و اخلاق ساکنان آن بوده است. حقوق و اخلاق و مؤلفه‌های آن از جمله؛ حریم خصوصی، تکریم و کرامت انسان، زینت و جمال، عدالت، عبرت و غیره که همه فروع اخلاق فاضله هستند و بیانگر ارزش‌های اخلاقی‌اند، چه به صورت شخصی و چه به صورت شغلی(اخلاقیات اجتماعی) و چه در ارتباط با طبیعت، در رفتار و منش فکری و زیستی معمار سنتی نمود داشته است. لذا در خانه و بنای طراحی شده به دست او ارزش‌ها و مؤلفه‌های اخلاقی و حقوقی قابل مشاهده هست.

برای این منظور و رسیدن به اهداف تحقیق با روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و مطابق با نمودار (۱) عمل شده است.

اخلاق، حقوق و معماری خانه‌های سنتی

مطالعه تاریخ هنر و معماری اسلامی حاکی از آن است که شکل‌گیری زیستگاه‌های اسلامی با تکیه بر حقوق و اخلاق و با تعریف و تفکیک عرصه‌های خصوصی و عمومی، برگرفته از احکام اسلام، فرهنگ و عرف جامعه اسلامی به مقتضای زمان توسعه پیدا کرده‌اند(هلد، ۱۹۸۶: ۳۰). هندسه حاکم بر معماری اسلامی و ساختار فضایی ابنیه، بازتاب کالبدی فرهنگ و حیات معنوی جامعه اسلامی و معانی و مفاهیم برآمده از منابع بنیادین آن، یعنی قرآن و سنت است(نقره‌کار و همکاران، ۱۳۷۸: ۴۸۶). دین مبین اسلام بیش از ایمان معنوی، به عنوان شیوه زندگی شناخته شده است، به طوری که کلیه جنبه‌های زندگی مسلمانان را فرا گرفته و نحوه شکل‌گیری شهر و معماری سنتی اسلامی نیز عمدتاً به ارزش‌ها و اعتقادات فرهنگی اسلام وابسته است. این موضوع قاعدتاً در ماهیت احکام اسلامی ریشه دارد(علیزاده و حبیبی، ۱۳۹۰: ۷۵ و ۷۶)، که شامل تعالیم اخلاقی و حقوقی است. بر اساس تاریخ، معماری هنری مقدس در بین سازندگان و استفاده کنندگان بوده است. بنای ساخته شده به دست معمار سنتی حیاتی جاودانه داشت و محلی برای زندگی بود. علاوه بر این هر ساختمان یا بنایی که ساخته می‌شد، ساختار و سازمان‌دهی شکل و فرم و رنگ آن فقط در ارتباط با سازنده و مالکش نبود و مقوله‌ای به نام اخلاق و حقوق شهری و شهروندی ایجاد می‌کرد که بنا زیبایی و ساختار خود را از فرهنگ بومی و ساکنان شهر بگیرد. مسائل اعتقادی و اصول اخلاقی و حقوقی برگرفته از احکام اسلام، جزء جدایی‌ناپذیر فرهنگ و تمدن ایرانی است که معماری مسکن سنتی را تحت تأثیر خود قرار داده است. خانه به عنوان مکانی برای رشد و تعالی و تحقق کانون خانواده، باید شامل

جدول (۱): وجوه مختلف در شکل‌گیری خانه سنتی (منبع: برگرفته از هاشم‌پور و کی‌نژاد، ۱۳۹۱)

توجه به بعد معنوی زندگی انسان / توجه به هدف غایی از خلق انسان / مکان تفکر و ذکر و تقدس‌دهی به زندگی انسان (هاشم‌پور و کی‌نژاد، ۱۳۹۱: ۱۸ و ۱۹).	وجوه معنوی
هماهنگی با محیط اجتماعی و بهبود آن / ایجاد شرایط مطلوب برای روابط اجتماعی و تعاملات اجتماعی / رشد فردی / زمینه‌ساز توسعه دوستی‌ها و روابط روزمره مردم / شکل‌گیری هویت جمعی و اجتماعی / احساس تعلق و همبستگی جمعی در واحد همسایگی (همان: ۲۰).	وجوه اجتماعی
تأثیر نگرش، آداب و رسوم، باورها و اعتقادات / نوع فعالیت و نحوه انجام آن / نوع فضاها و روابط بین آن‌ها / هویت فرهنگی / ارج نهادن ارزش‌های تاریخی و فرهنگی / هماهنگی و تطابق با محیط فرهنگی ...	وجوه فرهنگی
تأثیر در سلامتی روحی و روانی / امکان زیستن در خانه‌ای آرام، امن و صمیمی / احترام به شخص و فضای شخصی افراد / سازگار با الگوهای رفتاری ساکنان / انعطاف‌پذیر و تطبیق‌پذیر / دل‌بستگی و وابستگی به خانه / حس تعلق، ایمنی و خلوت / تعریف فضای امن روانی / هویت دهی و نشان دادن هویت انسانی (همان: ۱۹ و ۲۰).	وجوه روانی
شکل کالبدی خانه / محافظت انسان از شرایط جوی و مخاطرات احتمالی / توجه به تعداد فضاها، ابعاد و اندازه مشخص برای سهولت انجام فعالیت‌ها / موقعیت و دسترسی خانه / جنس و نوع مصالح / استحکام سازه‌ای / تطابق با محیط طبیعی و حداقل مصرف انرژی (همان: ۲۲). سازگاری با اقلیم محل / آسایش اقلیمی انسان در فضای معماری / توجه به روشنایی طبیعی / تهویه طبیعی / خصوصیات دمایی زمین و دیگر نیروهای طبیعت / تأثیر اقلیم در فرم، نوع مصالح و سازه ...	وجوه فیزیکی - اقلیمی
اخلاق در رفتار شخصی / در رفتار شغلی / در ارتباط با طبیعت / در ارتباط با خدا / ظهور و بروز حقوق و ارزش‌های اخلاقی از جمله قناعت، صرفه‌جویی، عدالت، زیبایی، کمال‌طلبی و ... در طراحی، ساخت، سازماندهی و استفاده از خانه ...	وجوه حقوقی اخلاقی خانه

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۵۳ زمستان ۹۷
No.53 Winter 2019

■ ۳۰ ■

حقوق، اخلاق و مؤلفه‌های آن

در لغت‌نامه معین، حق مجموعه قوانین، قواعد و رسوم لازم الاجرائی که به منظور استقرار نظم در جوامع انسانی وضع یا شناخته شده است، تعریف شده است. حقوق جمع حق است به معنای توانایی و اختیار قانونی افراد. اخلاق مجموعه قواعدی برای رسیدن به کمال هست و معیاری برای شناخت کار خوب از بد است. هنجارهای اخلاقی از وجدان فرد سرچشمه می‌گیرند ولی قواعد حقوقی توسط دولت تضمین می‌شوند. اخلاق، قوانین حقوقی را ارزیابی می‌کند و لطافت و زیبایی به آن می‌بخشد (کاتوزیان، ۱۳۸۶). حقوق و اخلاق دارای مؤلفه‌های فراوانی است، که با توجه به روش کار در این پژوهش، برخی از مهمترین این مؤلفه‌ها، از کتب اخلاق برخی از اندیشمندان اسلامی، روایات و آیات قرآنی استخراج شده و در جدول شماره (۳) گردآوری شده است. آموزه‌های اسلامی سامان‌دهنده رفتار انسان‌ها در مقیاس حق‌الله، حق‌الناس و طبیعت و اجزای آن است. مصداق این آموزه‌ها را در معماری می‌توان؛ توجه به قرآن و حقیقت‌جویی به عنوان حق‌الله، تکریم، کرامت و احترام به حقوق دیگران به عنوان حق‌الناس و عدم آلودگی محیط زیست

و صرفه‌جویی در ارتباط با انسان و طبیعت برشمرد. معماران سنتی با تکیه بر این ارزش‌های حقوقی اخلاقی، فضای معماری خانه‌های سنتی را به درجه بالایی از غنا و ارزش رسانده‌اند. در ادامه به بررسی این مؤلفه‌ها در ساختار فضایی خانه‌های سنتی پرداخته خواهد شد...

بررسی مؤلفه‌های اخلاقی حقوقی در طرح معماری خانه‌های سنتی
۱. قرآن / ذکر الهی / عبادت / کمال‌طلبی / حقیق جویی

حس حقیقت‌جویی و گرایش به کمال یکی از گرایش‌های فطری انسان هست و عاملی اساسی در هنر دینی است. در دین مبین اسلام حقیقت و کمال نهایی انسان تقرب خداست و هستی انسان کامل در گرو کمال‌جویی و جهت‌گیری الهی است. از عوامل مهم برای تقرب به خدا می‌توان قرآن، ذکر الهی و عبادت و عبودیت را برشمرد. یکی از جلوه‌های عبادت و کمال‌طلبی در معماری سنتی را می‌توان در جهت‌گیری این بناها به سمت قبله و اشاره به اصل اساسی توحید، عبادت و عبودیت دانست (نقی‌زاده، ۱۳۷۷). معمار سنتی برای آسایش و آرامش ساکنان خانه در کنار عوامل مختلفی

جدول (۲): مولفه‌های اخلاقی حقوقی از منظر برخی اندیشمندان اسلامی و روایات و آیات قرآنی (منبع: تحقیقات پژوهشی نگارنده)

استناد آیات	استناد روایات	استناد کتب اخلاق								منابع مولفه اخلاقی
		(خمينی، ۱۳۷۸)	(مکارم شیرازی، ۱۳۵۲)	(طباطبایی، ۱۳۵۶)	(دستغیب شیرازی، بی تا)	(مطهری، ۱۳۶۷)	(بهجت، ۱۳۷۸)	(مصباح یزدی، ۱۳۸۴)	(انصاریان، ۱۳۸۲)	
(قرآن کریم)	نهج الفصاحه پیامبر(ص)									فقران و ذکر الهی / عبادت / کمال طلبی / حقیقت‌جویی
سوره‌های متعدد قرآن از جمله: نور: ۳۶	حدیث ۶۳۲، ۲۰۷۴، ۷۱۷، ۱۱۱۷، ۲۵۷۹، ...	:۱۳۷۸ ۶۱ و ۴۰	۸: ۱۳۶۵		بی تا: ۱۴۸	:۱۳۶۷ ۲۷۹	:۱۳۷۸ ۶۰، ۵۵، ۹۵، ۱۴۴، ۱۱۲، ۲۰۰	:۱۳۸۴ (ج ۱): ۱۳۴، ۳۳۴، :۱۳۸۴ (ج ۳): ۱۰۴، ۱۷۴	:۱۳۸۲، ۵۱، ۱۹۴ و ۱۷۶	
هود: ۷۸، حجر، آیات ۶۸ و ۶۹ و ذاریات، آیات ۲۴ تا ۲۶، یوسف ۳۱، احزاب ۵۳، نور: ۲۸، ...	حدیث ۹۱۹، ۱۳۵۷، ...	:۱۳۷۸ ۱۲۹	:۱۳۵۲، ۵۴	:۱۳۵۶، ۲۵		:۱۳۶۷ ۲۸۶		:۱۳۸۴ (ج ۳): ۲۵۸	:۱۳۸۲، ۱۰۶	تکریم همگان / مهمان‌داری
نساء آیه ۳۶	حدیث ۵۵، ۵۵۴، ۱۶۸، ۱۳۵، ...			:۱۳۵۶، ۱۷	بی تا: ۱۳	:۱۳۶۷ ۲۸۶	:۱۳۸۷ ۱۹۷	:۱۳۸۴ (ج ۳): ۵۲، ۳۳۳ و ۲۵۵	:۱۳۸۲، ۱۰۶	حق همسایه / هم‌زبانی / حقوق دیگران
نور: ۳۰ و ۳۱، بقره: ۶۰، یوسف: ۳۳ و ۳۲، قصص: ۲۶ و ۲۵	حدیث ۶۱۸، ۱۶۳۸، ۲۰۰۸، ۲۶۰۰، ...	:۱۳۷۸، ۱۳ ۷۸	:۱۳۵۲، ۷۸			:۱۳۶۷ ۲۸۶		:۱۳۸۴ (ج ۳): ۲۲۰	:۱۳۸۲، ۵۰، ۳۰۷ و ۱۶۵	عفت و حیا / حجاب / حریمت / حریم
اسراء: ۷۰، فتح: ۴، بقره: ۱۲۶ و ...	حدیث ۲۱۲۴، ۱۷۶۷، ...			:۱۳۵۶، ۳۳	بی تا: ۱۷۴	:۱۳۶۷ ۱۴۷		:۱۳۸۴ (ج ۲): ۲۹۶		آرامش / کرامت
نساء: ۱۳۵، ۱۲۹، اعراف: ۲۹، ۱۵۹، ۱۸۱، انبیاء: ۴۷، یونس: ۴۷، انعام: ۱۱۵ و ...	حدیث ۲۰۰، ۱۹۳۶، ۱۲۶۹، ...		:۱۳۵۲، ۵۱	:۱۳۵۶، ۲۱	بی تا: ۱۳۳	:۱۳۶۷ ۲۷۱، ۲۶۶، ۲۸۶، ۲۷۵		:۱۳۸۴ (ج ۱): ۸۴، :۱۳۸۴ (ج ۲): ۱۹۱، :۱۳۸۴ (ج ۳): ۴۳، ۱۶۱، ۱۲۱	:۱۳۸۲، ۲۳۳، ۱۰۶، ۲۸۲ و ۳۳۶	عدالت / اعتدال / مساوات
بقره: ۳۰، ۳۱، ۱۳۴، لقمان: ۲۰، احزاب: ۷۲، قصص: ۹، رحمان: ۷۰، واقعه: ۱۷ و ۱۸، ...	حدیث ۶۹۰، ...					:۱۳۶۷ ۱۰۷ و ۱۰۲		:۱۳۸۴ (ج ۲): ۵۶، ۲۴۷		زینت و جمال / زیبایی
حشر: ۲، مومنون: ۲۱ و ...	حدیث ۸۵۲، ۱۹۷۹، ...								:۱۳۸۲، ۲۶۱	عبرت و پند / پنداری
قمر: ۴۹، مائده: ۸۶، هود: ۶۱، اعراف: ۸۵ و ۸۶، بقره: ۲۰۵، اسراء: ۷۰ و ...	حدیث ۳۹۲۱، ۲۶۷۴، ...		:۱۳۵۲، ۴۰			:۱۳۶۷ ۲۳۷				محیط زیست / طبیعت
انعام: ۱۴۱، اعراف: ۳۱، اسراء: ۲۶، فرقان: ۶۷ و ...	حدیث ۲۱۸۱، ۲۷۵۴، ۲۹۳۹، ...	:۱۳۷۸، ۸۰							:۱۳۸۲، ۱۰۶	قناعت / صوفیه - جوی / ساده - زینتی

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۵۳ زمستان ۹۷
No.53 Winter 2019

باعث ارتقای معرفت انسان شده و با طراحی رمزگونه فضا، انسان را به مفاهیم متعالی سوق می‌دهد. حضور عناصری مانند آب و آسمان و باغ و نور و سایه و روشن، مقدمات ایجاد مکانی برای حس معنوی و روحانی در خانه سنتی را فراهم می‌کند. استفاده از نور طبیعی از روزه‌های مختلف باعث تذکردهی انسان به فکر کردن به منبع هستی می‌شود.

۲. عدالت / اعتدال / مساوات

یکی از معانی پرکاربرد عدالت، «رعایت تعادل» (رحمن: ۷) و «استفاده هر چیزی از هر ماده‌ای به قدر لازم» (مطهری، ۱۳۶۱: ۵۹)، می‌باشد که این را می‌توان معادل مفهوم مردم‌واری و رعایت تناسب میان اندام‌های ساختمانی با اندام‌های انسانی و توجه به نیازهای او در کار ساختمان‌سازی تفسیر کرد (پیرنیا، ۱۳۸۴: ۲۶). این مفاهیم به معنی داشتن تناسب، رعایت تعادل و پرهیز از بیهودگی است. در ارتباط با مسکن، عدالت را می‌توان در تأمین مسکن برای همه اقشار جامعه و تأمین امکانات و منابع موردنیاز در داخل مسکن برای همه افراد خانواده متناسب با نیاز آنان و تأمین دسترسی کافی به خدمات و عملکردهای موجود در ارتباط با مسکن و همچنین امکانات شهری بررسی کرد. این به این معنی است که در جامعه اسلامی علاوه بر اینکه همه اقشار جامعه نسبت به برخورداری از مسکن مطلوب ذی حق هستند، همه افراد خانواده از کودک گرفته تا زن و مرد باید براساس نیازهای ذهنی و جسمی خود بتوانند از امکانات و موقعیت‌های مناسب در داخل و بیرون خانه بهره‌مند شوند. در جامعه سنتی مسکن در تعامل با عوامل زمینه‌ای و محیطی و برحسب توان افراد در اختیار همه اقشار جامعه بود. سازمان‌دهی و ساختار شهری نیز به گونه‌ای است که همه خانه‌ها متناسب با امکانات موجود در جامعه سنتی و بر حسب نیازشان به امکانات و فضاهای عمومی از جمله مسجد دسترسی دارند. شکل‌گیری انواع مساجد مانند مساجد محله‌ای در محله‌های مختلف برای دسترسی واحدهای مسکونی

اقلیمی و جغرافیایی از جمله جهت تابش آفتاب، جهت وزش باد و غیره، توجه خاصی به جهت‌گیری خانه به سمت قبله و خدای بزرگ دارد. این ویژگی زمینه‌ساز تفکر و تذکردهی انسان در خانه سنتی است. اختصاص دادن اتاقی جهت نماز خواندن، نشان از التزام به موازین مذهبی و اخلاقی است و توجه به عبادت و ذکر الهی را متذکر می‌شود.

بهره‌گیری از آیات قرآنی و تلاوت قرآن را در جایجای شهر اسلامی می‌توان دید. چنین به نظر می‌رسد که به همان ترتیب که کف مسجد که توسط پیامبر اکرم (ص) تقدس یافت در خانه‌های تک‌تک مسلمانان گسترش یافته است. همچنین با ندای اذان و تلاوت قرآن از مناره‌های مسجد در طول روز فضای کل شهر سنتی تقدس و پاکی می‌یابد (نصر؛ به نقل از حجت، ۱۳۹۴: ۸). با بررسی میراث مکتوب و تابلو نوشته‌ها می‌توان کلمات و حروف نورانی آیات قرآن کریم و کلمات درخشان حضرات معصومین (علیهم السلام) را در معماری خانه‌های سنتی مشاهده کرد که این نقوش حکایت‌گر انس و ارتباط و نقش‌پذیری معماران و طراحان بنا از قرآن است و با استفاده از هنر خطاطی جلوه‌گر شده است. «عبارات قرآنی اجزاء مهم و معنادار هنر اسلامی و به ویژه معماری هستند. آن‌ها به بخشی از بنا تبدیل شده و نقش تضمین‌کنندگان یا شاهدان کارکرد و دلیل ساخت آن بنا را بر عهده می‌گیرند» (گرایار، ۱۳۸۴: ۷۴). نقشی که قرآن بعنوان ذکر از خود بروز داده است دو جلوه دارد یکی روشنایی و نورانیت فکر معمار و دیگری عمل و اثر معمار است و بدین صورت در حیطه‌های مختلف معماران را به اوج ایمان و صلاح و شایستگی رسانده و دیگران که از اثر و عمل معماران متأثر می‌شوند نیز در همین مسیر قرار می‌گیرند. جلوه دیگر از نقش قرآن در معماری این است که بواسطه قرائت، تلاوت و حفظ و تکرار و بکارگیری آیات زندگی‌ساز قرآن، فضا و روحیه‌ای سرشار از شفا، آرامش، نشاط در انسان ایجاد می‌گردد. معمار سنتی با به کارگیری نقش‌ها و آرایه‌ها و نمادها

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۵۳ زمستان ۹۷
No.53 Winter 2019

■ ۳۲ ■

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۵۳ زمستان ۹۷
No.53 Winter 2019

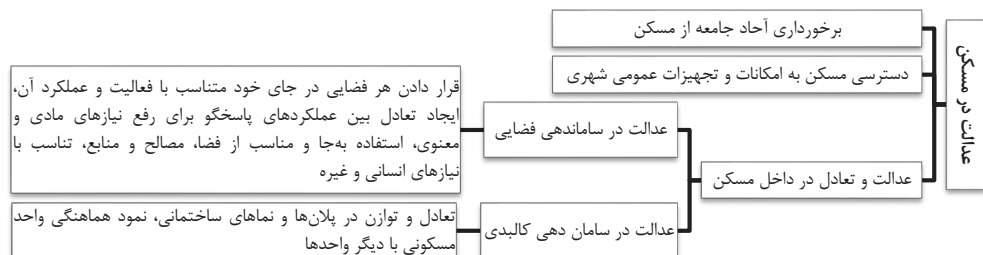
۳۳

۳. تکریم مهمان / مهمان‌نوازی

مهمان‌نوازی یکی از مؤلفه‌های برجسته اخلاقی می‌باشد. در دین مبین اسلام تأکید بسیاری بر آن شده است و روایات و احادیث فراوانی از حضرت رسول (ص) و ائمه راجع به مهمان و مهمان‌نوازی در دست است، لذا ایرانیان توجه ویژه‌ای به این مقوله دارند. جمله مهمان حبيب خداست جاری و پذیرفته شده در بین مسلمانان است، زیرا او برای رضای خدا به ملاقات دوستش رفته است، پس خدا او را دوست دارد و در نتیجه، باید به گرمی پذیرایی شود (معماریان و همکاران، ۱۳۸۹: ۸). توجه به تکریم مهمان را در خانه‌های سنتی می‌توان از همان لحظه ورود به خانه در شکل‌گیری سوابط ها و سکوها و غیره مشاهده کرد. استقبال یا بدرقه از مهمان در محدوده فضای ورودی اتفاق می‌افتاد. ایجاد سکو در ورودی خانه نشانه‌ای از احترام به سنت مهمان‌نوازی در فرهنگ ایرانی بوده است. بر تمامی درب‌های ورودی فضاهای مسکونی، کوبه‌ای برای مردان (با صدای بم) و حلقه‌ای (با صدای زیر) برای زنان تعبیه می‌گردید که یکی از راه‌های ایجاد حریم و اعلان آمادگی به میزبان در جهت رعایت دستورات شرع مقدس می‌باشد (معماریان، ۱۳۸۹: ۳۹۴). هشتی خانه نیز فضایی برای انتظار مهمان بوده است. در این فضا با ایجاد سکوهایی در بدنه هشتی، از میهمانان نامحرم پذیرایی اولیه می‌گردد و در صورت تمایل دعوت به داخل می‌شوند. از جلوه‌های دیگر مهمان‌نوازی در خانه‌های سنتی وجود دو حیاط به نام اندرونی و بیرونی هستند. اندرونی مخصوص سکونت خانواده و

شاهدی بر این ادعا است.

وسعت خانه‌های سنتی در حدی بود که پاسخگوی تمامی نیازهای ساکنان آن بوده است، چیزی که در معماری معاصر کمتر به آن توجه می‌شود. در معماری معاصر به دلیل نابرابری‌های اجتماعی و عدم عدالت و برخی دلایل دیگر، قشر متوسط و پایین جامعه به سختی صاحب مسکن می‌شوند و مسکن‌های آپارتمانی موجود نیز از کیفیت مطلوب و شاخص‌های استاندارد (تراکم نفر در واحد مسکونی، سرانه و ...) برخوردار نیستند. در مسکن سنتی فضاهای زندگی به تناسب زندگی که در آن رخ می‌دهد، در اطراف حیاط قرار می‌گیرند و نحوه قرارگیری افراد خانواده درون فضاها و اتاق‌های خانه نیز بر اساس رعایت عدالت و رعایت احترام به بزرگ‌ترها و ... صورت می‌گیرد. در معماری ایرانی چینش فضاها در اطراف حیاط بر اساس قدر و اندازه فضا که به نوعی رعایت عدالت است، صورت گرفته است. به این صورت که دانه‌های اصلی مانند تالار بر روی محور اصلی بنا قرار می‌گرفت و دانه‌های کم‌اهمیت مانند انبارها در محور دیگر که نیاز به نور چندانی نداشت، قرار می‌گرفت و این چنین ملاحظات اقلیمی نیز در بنا در نظر گرفته می‌شد. دیگر جلوه عدالت در خانه‌های سنتی توجه به حریم زنان و کودکان در خانه بود. برای مثال به تخصیص اندرونی، آشپزخانه بسته و اتاق مهمان مخصوص مهمانان زن بالای اتاق طنابی اشاره کرد که ضمن پاسخگویی به نیاز زنان، حرمت و محرمیت ایشان نیز حفظ می‌شد.

نمودار (۱): ابعاد مختلف عدالت در خانه سنتی

معرض حقوق یکدیگر قرار نمی‌گیرند و حیاط و فضاهای داخلی خانه از اشراف و دید بیگانگان مصون است و به حریم همسایه و دیگران نیز اشراف ندارد. از راهکارها و عملکردهای مطلوب معماری خانه‌های سنتی برای نیل به قاعده مذکور، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد؛ عدم اشراف به حریم همسایگان به علت ساختار حیاط مرکزی، عدم اشراف از پنجره به بیرون با ایجاد حفاظ در جلوی آن، عدم ارتفاع زیاد خانه به علت اشراف به حریم همسایه و جلوگیری از رسیدن باد به خانه سایر همسایه‌ها، نساختن بالکن مشرف به خانه همسایه و حریم دیگران، جاری نشدن ناودان منازل به کوچه، جاری نشدن فاضلاب به کوچه و خیابان، رعایت حریم بویایی خانه (اذیت نکردن همسایه بوسیله بوی پخت و پز و ...)، رعایت حریم صوتی خانه و ... (قربانی، ۱۳۹۳: ۷۴-۹۰).

۵. حجاب/ عفت و حیا/ حریم خصوصی/ محرمیت

حریم خصوصی ارزشی اخلاقی حقوقی در اسلام و زیربنای توجه به شأن و منزلت انسانی است. از این‌رو طرح و نقشه خانه باید به گونه‌ای باشد که حریم خصوصی افراد حفظ شود. در خانه‌های سنتی برای حفظ حریم خصوصی در داخل خانه از الگوهای تفکیک قلمرو و مجزا نمودن کاربری‌ها استفاده شده است. به طوری که قلمرو زندگی والدین، فرزندان، قلمرو پذیرایی از مهمان و غیره از همدیگر تفکیک شده است. همه فضاهای خانه حریم خصوصی انسان است و باید برای ورود به آن اجازه گرفت.

مقوله محرمیت در دو بعد درخانه ایرانی قابل بررسی است: اول آنکه افراد خانواده از دید اشخاص نامحرم (غیر خودی) مصون باشند و مورد دیگری که در خانه ایرانی مطرح می‌باشد، ارتباط‌های صحیح فضاهای داخلی آن است به گونه‌ای که قلمرو اعضای خانواده به طریق مناسب از هم تفکیک شود. چراکه اقتضای اصول اخلاقی اسلامی این است که اتاق زندگی فرزندان و والدین از هم تفکیک شود. در معماری ایرانی، شیوه بهره‌مندی از فضا بر اساس

بیرونی عمارت و حیاطی است که وصل به عمارت اندرونی و مخصوص پذیرایی مهمانان است. توجه به مهمان به حدی مهم است که حتی در خانه‌های کوچک و یک حیاطه نیز، اتاقی کوچک به عنوان مهمانخانه برای مهمان اختصاص می‌یافت. از جمله موارد دیگر تطابق معماری خانه با فرهنگ و اخلاق اسلامی را می‌توان در اختصاص بهترین و زیباترین فضای خانه به اتاق پذیرایی اشاره کرد (ولی‌زاده اوغانی، ۱۳۹۱: ۱۰۹-۱۱۲)، و این نشان از توجه ایرانیان به بزرگداشت مهمان بوده است.

۴. حق همسایه/ هم‌زیستی/ حقوق دیگران

از جمله ویژگی‌های اخلاقی حقوقی که ریشه در معارف قرآنی، سیره نبوی، اهل بیت (ع) و آئین‌های فرهنگی و بومی دارد، شامل مجموعه گسترده‌ای از موضوعات مانند ارزش‌ها، رفتارها، آداب و رسوم، معاشرت‌های اجتماعی و موضوعات مشابه، از جمله در زمینه زندگی با همسایه می‌باشد. توجه به همسایه و روابط همسایگی به قدری مهم است که در آموزه‌های اسلامی از جمله در کلام حضرت رسول اکرم (ص) در نهج الفصاحه فراوان بر آن تأکید شده است. حضرت رسول اکرم (ص) می‌فرمایند: «بدون اجازه همسایه با افزایش ارتفاع ساختمان خود به حریم وی تجاوز نکنید» (مرتضی، ۱۳۸۷: ۵۵). در جامعه اسلامی وقتی امکان نگرستن به درون خانه دیگران فراهم شود، عملاً حریم خصوصی آن‌ها مورد تعرض قرار می‌گیرد، حریمی که اسلام حق داشتن آن را محترم می‌شمارد. از جمله موارد مرتبط با حقوق همسایه در اسلام می‌توان؛ انتخاب همسایه، همدردی با همسایه، امنیت همسایه، حق اولویت همسایه، تکریم همسایه، شفاعت همسایه و غیره را نام برد. (جدول شماره ۳)

محله و واحد همسایگی در تاریخ معماری و شهرسازی ایران نشان از همبستگی اجتماعی و روابط همسایگی قوی بین ساکنین آن بوده است. طبق قاعده لاضرر و لاضرار در کلام پیامبر اکرم (ص) ساختار فضایی خانه‌های سنتی به صورتی است که در حریم و

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۵۳ زمستان ۹۷
No.53 Winter 2019

۳۴

جدول (۳): برخی از مهمترین موارد مرتبط با حقوق همسایه در منابع اسلامی

حق همسایه	استناد اسلامی
انتخاب همسایه	پیامبر اکرم (ص)، توجه به ساکنین و همسایه را مقدم بر خانه و مسکن می‌داند (نهج‌الفصاحه، حدیث ۴۸۰ و ۱۳۱۶).
همدردی با همسایه	همدلی، همدردی، نیکی و احسان به همسایگان را می‌توان در فرمایشات رسول خدا (ص) پیگیری کرد: اگر نیازمند شد به یاریش بشتابی، اگر مریض شد عیادت کنی، اگر تو را فریاد زد به فریادش برسی ... (همان، حدیث ۱۳۸۷).
امنیت همسایه	همانا خداوند بوسیله مسلمان پارسا و شایسته، بلا را از صدخانه از همسایگان او دفع می‌کند (همان، حدیث ۸۲۷).
حق اولویت همسایه	همسایه خانه در خرید خانه همسایه تقدم دارد (همان: حدیث ۸۹۲۱) // وقتی دو نفر تو را باهم دعوت کردند، دعوت کسی را که خانه-اش نزدیکتر هست بپذیر زیرا در همسایگی مقدم است ... (همان: حدیث ۵۳۱)
تکریم همسایه	هرکس به خدا و روز قیامت ایمان دارد، باید همسایه خویش را گرامی بدارد (همان: حدیث ۴۷۷۲).
شفاعت همسایه	اما صادق (ع): همسایه برای همسایه خود شفاعت می‌کند (برقی، ۱۳۷۱: ۱۸۴).
حرمت همسایه	پیامبر اکرم (ص): رعایت حرمت همسایه بر همسایه چون حرمت خون اوست (نهج‌الفصاحه، حدیث ۱۲۵۹).

گرایش‌های اسلامی و دینی و بر طبق عامل محرمیت و درونگرایی انجام شده است. اردلان در کتاب حس وحدت چنین می‌گوید: «درست همچنان که زندگی خانوادگی با دوایر هم‌مرکز حریم‌های انفرادی‌اش خارج از دیدگاه عموم است، خانه حیاطدار نیز خود را از چشم جهان بیرون پنهان می‌دارد و حرمت آن دایره درونی را پاس می‌دارد. این حیاط خود واسطه‌ای است تا جهت معنوی و هویت خصوصی خانواده معین شود» (اردلان و بختیار، ۱۳۸۰: ۷۳).

معمار سنتی با پوشاندن دید و ایجاد محرمیت در خانه، حرمت برای ساکنین ایجاد می‌نماید و با تفکیک بیرون و درون و همچنین انحراف دید در ورودی و نوع ورود از هشتی به دالان و به خانه و متفاوت کردن صدای کوبه در برای زنان و مردان که نشانگر جنسیت مراجعه کننده است، حجاب و محرمیت خلق می‌کند. چنان که در خانه سنتی هیچ کدام از ورودی‌ها روبروی هم واقع نشده‌اند. معمولا ورودی هر بنا با یک چرخش، فضای بیرونی را به داخل خانه ارتباط می‌دهد و در نتیجه همین چرخش، ارتباط بصری خارج به داخل بنا قطع می‌شود. در برخی بناها نیز ورودی مستقیم و بدون چرخش به حیاط راه دارد اما در این حالت نیز به دلیل توالی فضاهای روشن و تاریک با ایجاد دالان‌های ورودی و محدود کردن زاویه دید، با امتداد دادن این دالان‌ها، حریم بخش عمده‌ای از فضای داخلی

حفظ می‌شود. معمار ایرانی در ایجاد ارتباط بین دنیای درون و برون بسیار حساس بوده و دقیق‌ترین ظرافت‌های معمارانه را برای گذر نور و دید فرد به داخل حریم خانه به کار می‌برده است. نمونه این ظرافت‌ها استفاده از انواع شبکه‌های مشبک چوبی، آجری یا گچی در مقابل پنجره‌هاست؛ با استفاده از این شبکه‌ها می‌شود خیابان را دید بدون اینکه بیننده دیده شود (ولی‌زاده اوغانی، ۱۳۹۳: ۵۷-۶۰).

از نمودهای دیگر محرمیت در خانه‌های سنتی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد؛ عدم ورود مستقیم به اتاق‌ها (استفاده از دهلیز)، وجود حمام در اندرونی خانه (کاهش نیاز به خروج زنان از خانه) و حضور سه‌گونه فضای باز (حیاط) و نیمه‌باز (ایوان) و بسته (اتاق) در خانه که طیف متنوعی از فضاها با قلمرو کاملاً خصوصی تا عمومی را ایجاد کرده است.

۶. زیبایی / زینت و جمال

یکی دیگر از مؤلفه‌های اخلاقی در خانه‌های سنتی ایران گرایش به جمال و زیبایی است که فطرتاً در وجود انسان نهفته است. از آنجا که یکی از نام‌های پروردگار «جمیل» به معنای زیباست، خدا دوستار زیبایی است (نصر-ب، ۱۳۸۵: ۲۱۰) لذا زیبایی جزء صفات فطری انسان می‌گردد. انسان که زیبایی را دوست دارد، بنابراین دوست دارد آنچه را خلق می‌کند زیبا باشد. انسان از زمانی که به معماری مبادرت ورزیده، به نیازهای روحی و باطنی و حس

در بدنه حیاط و اتاق‌ها، ایجاد سایه و روشن و انواع تزئینات گچ‌بری و غیره بهره برده‌اند. از دیگر نشانه‌های زیبایی در خانه‌های سنتی، تعادل در رنگ‌ها، نور، هندسه و تناسب می‌باشد. هندسه و تناسب را می‌توان در فضاهای اطراف حیاط و شکل‌گیری اتاق‌های سه‌دری و پنج‌دری و غیره مشاهده کرد. در نهایت، اینکه زیبایی بصورت ملموسی در خانه‌های سنتی قابل مشاهده است، چرا که در ساخت اجزاء آن، همواره یاد خدا در ذهن متبلور شده است.

۷. عدم آلودگی محیط زیست

مطالعه آموزه‌های اسلامی این حقیقت را آشکار می‌سازد که اسلام توجه بسیار زیادی به حفظ محیط زیست و توسعه پایدار در بهترین معنی آن داشته است. در صورت محقق شدن دستورهای اسلام، منابع طبیعی به صورت مناسب مورد بهره‌برداری قرار گرفته و در این صورت طبیعت توان جایگزینی آن منابع را خواهد داشت. لذا باید در نظر داشت که در شکل‌گیری معماری، محیط زیست دچار آسیب و آلودگی نشود. در جامعه سنتی اسلامی، انسان با هماهنگی کامل با محیط طبیعی‌اش زندگی می‌کرد و این امر را می‌توان از معماری شهرهای قدیمی اسلامی دریافت. در معماری سنتی ایران سعی بر آن بوده که ساخت بنا با تبعیت از اصول محیط زیست انجام پذیرد و طرح و نقشه آن به گونه‌ای باشد که کمترین تخریب و تحمیل را بر محیط زیست داشته باشد. معماری سنتی چنان با طبیعت در هم آمیخته که ضمن تبعیت از آن، بهره‌روری کامل نیز از طبیعت دارد. در این معماری الهام از طبیعت را در می‌توان در استفاده از گیاهان، آب، تهویه طبیعی، آفتاب، نزولات جوی و غیره مشاهده کرد. معماران ایرانی تلاش می‌کردند ساختمانی مورد نیاز خود را از نزدیک‌ترین جاها بدست آورند و خودبسند باشند و بدین گونه ساختمان با طبیعت پیرامون خود سازوارتر در می‌آمده است و هنگام نوسازی آن نیز همیشه ساختمانی در دسترس بوده است (پیرنیا، ۱۳۸۴: ۳۱). یکی از سنت‌های ارزشمند

زیبایی‌شناسی نیز توجه داشته است. نخستین نمونه‌های سکونت، برقراری چنین نسبتی را نشان می‌دهد. در تحلیل اثر معماری بدیعی که در زمره آثار ارزشمند قرار گرفته است، بی‌گمان مفهوم و موجودیتی به نام زیبایی نیز در کل و جزء پیکره آن وجود دارد (آیوازیان، ۱۳۸۱: ۶۶). زیبایی در معماری خانه‌های سنتی مربوط به زیبایی‌های ظاهری به نیت فخرفروشی و خودنمایی نیست. زیبایی در خانه‌های سنتی علاوه بر تزئین در حد اعتدال آن، به مفهوم زینت و زیبایی سیرت آن است. در خانه‌های سنتی زیبایی را می‌توان در سادگی، اخلاص، هماهنگی و تعادل و ... مشاهده کرد لذا حجم‌های پیچیده، روابط ناسالم و هر آنچه که آزار دهنده روح و ذهن انسان است در آن جایی ندارد (رفیق‌دوست و شهبان، ۱۳۸۷: ۱۵۹). گستره زیبایی در قرآن کریم همه جهات زیبایی از جمله زیبایی معنوی و اخلاقی را نیز شامل می‌شود. با سیری در قرآن کریم عوامل و نشانه‌هایی را برای زیبایی می‌توان بدست آورد، که در خانه‌های سنتی قابل مشاهده است از آن جمله: تناسب و توازن، چینش منظم، تنوع و تضاد، گونه‌گونی رنگ‌ها و پیراستگی از عیوب (خرقانی، ۱۳۸۷: ۲۹-۳۳). در خانه‌های سنتی حیاط به عنوان عنصر وحدت بخش خانه است و قاعده آن اشکال خالص هندسی یعنی مربع یا مستطیل است. اتاق‌های اطراف خانه نیز با نظم و زیبایی خاص و متعالی استقرار یافته‌اند. حتی در خانه‌هایی که سایت و موقعیت آن شکل نامنظم دارد، معمار سنتی طراحی و ساماندهی پلان خانه را طوری طرح‌ریزی کرده است که الگوی مرکزیت حیاط و چینش منظم فضاها در اطراف آن حفظ شده است. در این سازماندهی فضاهای خدماتی مانند انبارها و سرویس‌ها ممکن است اشکال غیر هندسی و کج داشته باشند. معماران سنتی برای تجلی و تجسم زیبایی در خانه سنتی از مفاهیمی چون؛ چینش منظم و متقارن فضاها در اطراف حیاط، استفاده از طبیعت و فواره‌ها در داخل حیاط، ایجاد نهان و نخیر

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۵۳ زمستان ۹۷
No.53 Winter 2019

۳۶

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۵۳ زمستان ۹۷
No.53 Winter 2019

۳۷

تهویه (ابداع عناصری نظیر بادگیر و سرداب و ...). ۳. معماری و فرم منطبق با اقلیم (جهت‌گیری مناسب، بافت واحدهای کوچک و فشرده و ...). استفاده از سامانه‌های ایستا جهت گرمایش و سرمایش بنا در معماری سنتی باعث کاهش هزینه‌های گرمایش، سرمایش و روشنایی می‌شد. به طور کلی در معماری خانه‌های سنتی ایران با پایبندی به ارزش‌های اخلاقی و در نظر گرفتن جزئیاتی مانند؛ جهت قرارگیری ساختمان، محل و ابعاد حیاط، میزان پنجره در جبهه‌های مختلف، محل قراگیری فضاها در پلان، بهره‌گیری از هوای مطبوع و مطلوب در داخل فضای زیست، استفاده از فواره‌ها و مرطوب کردن برگ درختان برای خنکی هوا، استفاده از بادگیر و ... ضمن صرفه‌جویی در هزینه و انرژی‌های موجود، محیط زیست مناسبی را برای انسان بوجود می‌آورد.

جمعیت‌پذیری و طرح معماری بناها در معماری و شهرسازی سنتی براساس توان و ذخیره موجود در طبیعت تنظیم می‌گردد سازماندهی فضایی و کالبدی نیز با اتکا به مصالح طبیعی در دسترس انجام می‌گیرد. استفاده از فضاهای چند کارکردی و انعطاف‌پذیر را می‌توان نمونه دیگر از استفاده بهینه منابع در معماری سنتی دانست. به عنوان مثال کارکرد چندگانه اتاق‌ها برای خواب و غذاخوری و نشستن و خوابیدن و ... و همچنین کارکرد حیاط که همزمان با تأمین حریمیت، عاملی برای ایجاد یک خرده‌اقلیم بوده است.

۹. عبرت / پندپذیری

یکی دیگر از مؤلفه‌های اخلاق اسلامی عبرت و پندپذیری است (انصاریان، ۱۳۸۲: ۲۶۱)، که این در معماری می‌تواند در حفظ و نگهداری از بناهای تاریخی و عبرت و پندآموزی از آن‌ها نمود داشته باشد. «یکی از مطالب «اخلاق در معماری» رابطه معمار با معمار و با آثار معماری گذشته و تعیین حدود وظیفه ما در حراست از یادگارهای گذشته معماری است» (دیبیا، ۱۳۸۲: ۱۲)، که دارای زیبایی

معماری سنتی، حفظ، مرمت و نگهداری بناها و استفاده مجدد از ساختمان‌های موجود بوده است. بازیافت و بهره‌برداری مجدد از ساختمان‌ها را می‌توان از جمله سنت‌های معماری و شهرسازی ایران تلقی نمود و این امر در طول تاریخ حتی در مقاطع تحولات عظیم اجتماعی-فرهنگی نیز مشاهده گردیده است. خاک به عنوان عمده مصالح مورد استفاده در معماری سنتی، امکان بهره‌برداری مجدد را به معمار سنتی می‌داده است و طبیعت از آلودگی‌های زیست‌محیطی در امان بود.

۸. صرفه‌جویی / قناعت / عدم اسراف

آموزه‌های سازنده و کامل اسلام برای همه انسان‌ها و در همه عصرها، سودمند و رهایی بخش است. از ویژگی‌های بارز اسلام این است که بشر را به قناعت و صرفه‌جویی در زندگی تشویق می‌کند. قناعت به معنای مطلوب‌ترین نحوه بهره‌برداری از منابع در دسترس و مدیریت زندگی فردی و اجتماعی بر اساس امکانات موجود می‌باشد (نقی‌زاده، ۱۳۸۱: ۴۳). صرفه‌جویی در معماری را می‌توان در دو بعد صرفه‌جویی در انرژی و صرفه‌جویی در هزینه‌های صرف شده در ساخت و ساز بررسی کرد. ویژگی‌هایی مانند پرهیز از بیهودگی در معماری سنتی را می‌توان مصداق قناعت و صرفه‌جویی در معماری دانست که نتیجه آن کاهش هدر رفت هزینه و انرژی در ساختمان می‌باشد. اسراف واژه‌ای است که ریشه قرآنی دارد یعنی قبل از اینکه در احادیث و روایات آمده باشد در قرآن به کرات آمده است. اسراف به معنی تجاوز از حد اعتدال است. در قرآن کریم در آیات متعدد، بسیار جدی با اسراف برخورد کرده است. چنانکه در آیه ۱۴۷ از سوره آل عمران اسراف را مترادف با گناه می‌داند (سیفیان، ۱۳۷۶: ۶۰). آنچه در بافت قدیمی معماری ایران در صرفه‌جویی مصرف انرژی مؤثر بوده است استفاده از راهکارهایی در سه بخش در بنا بوده است؛ ۱. پوسته حرارتی مناسب برای ساختمان (استفاده از مصالح مطلوب آن محیط)، ۲. سیستم گرمایش و سرمایش و

۱۰. آرامش / امنیت / کرامت انسانی

کرامت انسانی، محور اخلاق اسلامی است (مطهری، ۱۳۶۷: ۱۴۷). کرامت و بزرگداشت انسان اصلی راهبردی در اسلام هست. انسان در مقام خلیفه و جانشین الهی در زمین، محور توجهات اخلاقی است. ارج نهادن به گوهر و وجود انسان به عنوان برترین مخلوق مورد تأکید آیات و روایات بوده است. محوریت انسان و نیازهای او در معماری جایگاه اصلی را دارد و هدف نهایی در معماری دستیابی به بهترین کیفیت زندگی برای انسان است و معماری به عنوان ظرف زندگی انسان می-تواند باعث رستگاری (حجت، ۱۳۹۰: ۱۳۶) و آرامش و کرامت انسان شود. ایجاد آرامش ابزار زیربنایی در توسعه معماری و شهرسازی است که با برقراری آن می-توان به کرامت انسان در فضای معماری امیدوار بود. مهمترین هدف از ساختن مسکن، فراهم آوردن مکانی برای آسایش و آرامش انسان هست چراکه مسکن به معنای آرام گرفتن و آرامش آمده است (اکرمی و زارع، ۱۳۹۲: ۵۶). معماری سنتی انسان را ارج می-نهاده و برای آرامش و کرامت وی در بنای خانه تمهیدات و راهکارهای زیادی به کار بسته است. می-توان گفت تمامی مؤلفه‌هایی که پیش از این شرح آن رفت از جمله حفظ حریم-ها، عدالت، زیبایی و غیره همگی تلاش معمار سنتی برای ایجاد فضایی باصفا و آرامش‌بخش برای زندگی متعالی و کرامت و بزرگداشت انسان در خانه سنتی بوده است. از دیگر عناصر آرامش‌بخش در خانه‌های سنتی می-توان، به حضور طبیعت اشاره کرد، چراکه طبیعت به عنوان عنصری که ذهن انسان از آغاز تکامل با آن کدگذاری شده است، در آرامش روانی انسان مؤثر است (طاهری، ۱۳۹۲: ۱۸). و این باعث شده دو عنصر آب و گیاه در معماری ایرانی، منزلتی والا داشته باشند و از آنها به عنوان مظهر حیات، صفا یاد شود. درون‌گرایی و وجود حیاط‌های مرکزی با فضاهای سبز و حوض‌های آب، ضمن کارکرد اقلیمی، فضایی آرامش‌بخش را در خانه‌های سنتی بوجود آورده است.

وانسجام خاصی هستند. تداوم تاریخی و ارتباط با گذشته به عنوان یک منبع شناخت و اصلاح راه و انتخاب مسیر درست، یکی از عوامل مهم در معماری سنتی بوده است که معمار سنتی بر پایه تفکر عبرت‌گیری، در صورت نیاز مبادرت به حفظ کالبد و مهمتر از آن اصول و ارزش‌های حاکم بر آن را حفظ می‌کند (نقی‌زاده، ۱۳۷۷: ۵۶ و ۵۷). معمار سنتی با حفظ ارزش‌ها و اصول اخلاقی که از آن‌ها به عنوان سنت یاد می‌شود، در طول تاریخ به تکمیل تدریجی دست‌آورد پیشینیان می‌پردازد و در حد توان اصول و ارزش‌هایی را به معماری می‌افزاید. یکی از ترازوهای بزرگ زندگی جدید در سراسر دنیا، ویرانی معماری و شهرسازی سنتی است. در روزگار قدیم اگر یک شهر سلجوقی ویران می‌شد جای آن را یک شهر تیموری می‌گرفت و این جایگزینی به همان اندازه اصلی زیبا بود و احساس فقدان به بار نمی‌آورد (نصر-الف، ۱۳۸۵: ۱۹). از جلوه‌های دیگر عیرت و پندپذیری در معماری می‌توان عبرت گرفتن و کسب حکمت حرفه‌ای معماران در تحلیل مواضع ضعف بناها، برای بهبود و رفع عیوب و کاستی‌های فنون اجرایی علی‌الخصوص در مواقع بحران دانست. مصداق این عبرت و اصلاح را می‌توان در بازسازی معماری شهر تبریز پس از زمین‌لرزه‌های متعدد مشاهده کرد. با بررسی خانه‌های تاریخی در تبریز رهیافت‌های عبرت‌گیری پس از بحران زمین‌لرزه، در تلاش معماران در رعایت اصولی مانند کوتاه‌ساختن، سبک ساختن و متقارن ساختن قابل مشاهده هست. معماران سنتی تبریز با بررسی سازه‌های بازمانده از زلزله دریافته بودند که ساختمان‌های تقویت شده با المان‌های چوبی، مقاومت نسبتاً بهتری در برابر زلزله دارند بدین سان کلاف‌بندی چوبی به عنوان یک فن مؤثر در ساختمان‌های جدیدالاحداث شهر تبریز نهادینه شد (صابرکبیر، ۱۳۹۲: ۶۲ و ۶۳).

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۵۳ زمستان ۹۷
No.53 Winter 2019

■ ۳۸ ■

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۵۳ زمستان ۹۷
No.53 Winter 2019

۳۹

مشاهده می‌گردد که پس از پذیرش دین مبین اسلام مردم به تطبیق اخلاقیات خود، در زندگی پرداخته‌اند. این موضوع در بررسی آثار بجا مانده در عرصه معماری نیز مشهود است. بگونه‌ای که بناهای ایجاد شده علاوه بر در داشتن زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و تاریخی، تجلی فضایل اخلاقی نیز می‌باشد و با بکار بردن ترفندهایی باعث آسایش جان و روح انسان سنتی شده است.

هدف این نوشتار بررسی و تطبیق ارزش‌ها و مؤلفه‌های اخلاقی حقوقی به کار رفته در خانه‌های سنتی با عقاید اندیشمندان و آیات و روایات اسلامی است. در بررسی بعمل آمده در این تحقیق که به عنوان نمونه موردی معطوف به خانه‌های تاریخی تبریز است، برخی از زوایای درخشان تجلی اخلاق و حقوق در ساختار فضایی خانه‌های سنتی نمایان می‌باشد. به عنوان مثال: تجلی قرآن، حقیقت‌طلبی، قناعت، عدالت، زیبایی، مهمانداری، حریم، تفکیک عرصه‌ها (خصوصی و عمومی) و محرمیت از جمله مواردی است که می‌توان به آن اشاره نمود.

آموزه‌های اسلامی سامان‌دهنده رفتار انسان‌ها در مقیاس حق‌الله، حق‌الناس و طبیعت و اجزای آن است. مصداق این آموزه‌ها را در معماری می‌توان؛ توجه به قرآن و حقیقت‌جویی به عنوان حق‌الله، تکریم، کرامت و احترام به حقوق دیگران به عنوان حق‌الناس و عدم آلودگی محیط زیست و صرفه‌جویی در ارتباط با انسان و طبیعت برشمرد. معماران سنتی با انس و الفت با سنت‌ها و ارزش‌های اخلاقی حقوقی مستخرج از روایات و آیات قرآن و نمود آن در طرح خانه‌های سنتی، موجبات ایجاد حس آرامش و سکون را در خانه فراهم آورده‌اند. و این چنین خانه سنتی با بزرگداشت و کرامت انسان، مکانی مناسب برای شکل‌گیری رفتار و اخلاق شده است. در معماری امروز توجه به مقوله آرامش و کرامت انسانی در خانه، به دلایل مختلف نادیده گرفته شده است. بی‌تردید با توجه به الگوهای معماری سنتی و حفظ ارزش‌های آن می‌توان الگویی

نور و رنگ و طیف سایه‌های رنگی یکی دیگر از عوامل آرامش‌بخش در خانه سنتی است. چراکه همانطور که بیان شد نور نمادی از خدا است. کاربرد انتخابی سایه و نور در فضاهای معماری در ارائه حالتی عرفانی به فضا مؤثر است. ابن هیثم معتقد است «نور و رنگ (که خود خاصیتی از نور است) دو عامل مهمی است که می‌توانند، در نفس تأثیری ایجاد کنند که صورتی زیبا جلوه کند» (نجیب‌اوغلو، ۱۳۷۹: ۲۵۸). معمار سنتی بوسیله نور و رنگ و با ایجاد فضایی روحانی و معنوی انسان را به سوی خداوند هدایت می‌کند. طیف سایه‌های رنگی در معماری شیشه‌های رنگی که با نقوش هندسی همراه بوده‌اند، علاوه بر ایجاد فضایی خیالی، تنوع رنگی این شیشه‌ها در کنار یکدیگر، منظره‌ای زیبا برای فضای اتاق‌ها خلق می‌کردند و باعث ایجاد حس آرامش و اطمینان قلبی می‌شدند. شیشه‌های رنگی علاوه بر اینکه به حیاط و فضای اتاق زیبایی خاص می‌دادند و نور را پولاریزه می‌کردند، مانع دید شخص به درون اتاق می‌شدند. ایجاد خلوت، تناسب، تقارن، تزئینات متعادل و غیره از جمله موارد دیگر برای جاری کردن آرامش در خانه سنتی است.

جمع‌بندی

خانه‌های سنتی ایران طوری شکل گرفته‌اند که جایجای آن نمود و تجلی اندیشه‌های اخلاقی و حقوقی شده است، که هر یک از این فضایل باعث بوجود آمدن ارزش‌هایی در ساختار فضایی خانه شده و باعث آرامش روح و روان و درنهایت کرامت و بزرگداشت انسان در خانه سنتی شده است. در جدول شماره (۴) برخی از نموده‌های اندیشه اخلاقی-حقوقی معماران سنتی در خانه‌های سنتی ایران تحلیل و تفسیر شده است.

نتیجه‌گیری

دین مبین اسلام دربرگیرنده بسیاری از ارزش‌ها و اصول اخلاقی است که این اصول در جهت انطباق زندگی مسلمین با اهداف اسلام تدوین گردیده‌اند. با نگرشی به سیر تحول معماری سنتی

جدول (۴): نحوه نمود ارزش‌های اخلاقی حقوقی در خانه‌های سنتی.

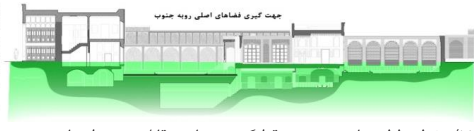
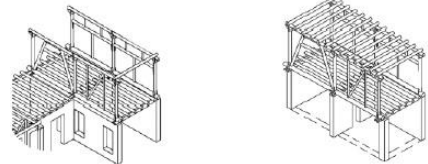
تخلیل و نمونه تصاویر مرتبط در خانه‌های سنتی	نحوه نمود در خانه‌های سنتی	مؤلفه
 <p>شکل (۱): استفاده از آیه شریفه بسم‌الله... روی شیشه‌های رنگی ارسی و اسامی حضرات معصومین (ع) در داخل خانه کروی تبریز</p>	<p>– کتیبه آیات الهی در سر در خانه‌ها. – حک اسامی حضرات معصومین و استفاده از تابلوهای آیات قرآنی در سردر و داخل خانه. – جهت‌گیری بنا به سمت قبله – تأثیرگذاری قرآن و ذکر الهی در فکر و عمل معمار. – اختصاص اتاقی برای نماز خواندن – تقدس و پاک‌ی فضای شهر و معماری با ندای اذان و تلاوت قرآن از مساجد – تذکردهی به انسان با استفاده از نور و نقش‌ها و آرایه‌ها و نمادها ...</p>	<p>قرآن / ذکر الهی/عبادت/ کمال‌طلبی/ حقیقت‌جویی</p>
 <p>شکل (۲): پلان قسمتی از خانه مجتهدی؛ تعادل و توازن در چینش فضاها براساس قدر و اندازه آن در اطراف حیاط، استقرار فضاها اصلی در چپه اصلی</p> <p>شکل (۳): تعادل و تقارن در نماهای خانه مجتهدی (راست و وسطا) و خانه سلماسی (چپ)</p>	<p>– تأمین مسکن برای همه اقشار جامعه – تأمین و دسترسی به امکانات و منابع در داخل و خارج خانه – تأمین نیازهای جسمی و ذهنی همه افراد خانواده – عدالت و تعادل در سازماندهی فضایی و کالبدی – احترام به بزرگترها در نحوه قرارگیری افراد در فضاها – مردم‌واری و رعایت تناسب اندام‌های ساختمانی و انسانی. – تناسب، رعایت تعادل و پرهیز از بیهودگی در فضاها. – چینش فضاها در اطراف حیاط بر اساس قدر و اندازه فضا و قرارگیری اندام‌های اصلی در محور اصلی. – تعادل و توازن در پلان‌ها و نماها. – هماهنگی واحد مسکونی با دیگر واحدها. – استفاده به‌جا و مناسب از فضاها، مصالح و منابع.</p>	<p>عدالت/ اعتدال/ مساوات</p>
 <p>شکل (۴): سنت مهمان‌نوازی؛ ایجاد سکو و هشتی برای نشستن مراجعان در ورودی و ورودی شاخص و دعوت‌کننده در خانه سلماسی (راست) و خانه مجتهدی (چپ)</p>	<p>– سباط‌ها و سکوها مقابل درب ورودی. – سکوها مقابل درب ورودی، سردر تورفته و دعوت‌کننده برای دعوت از مهمان به داخل. – کوبه جداگانه برای مردان و زنان جهت حفظ حرمت مهمان. – سنت آب و جارو کردن درب خانه – هشتی، فضایی برای انتظار مهمان (پذیرایی مؤقت). – تفکیک حیاط به بیرونی و اندرونی و اختصاص بیرونی به مهمان – وجود اتاق پذیرایی و مهمانخانه. – نزدیکی آشپزخانه به اتاق مهمان. – جدایی پذیرایی مهمانان مرد و زن (زنان بالای طنبی یا همان تالار).</p>	<p>تکریم مهمان/ مهمان‌نوازی</p>
 <p>شکل (۵): عکس‌هوایی از خانه مجتهدی و بافت اطراف آن؛ عدم اشراف خانه‌ها به همدیگر از طریق هماهنگی و هم‌ارتفاع بودن خانه‌ها</p>	<p>– ارزش دهی به همسایه؛ همدردی، حرمت، شفاعت و غیره – اولویت همسایه در خرید و فروش خانه – رفتار و معاشرت‌های اجتماعی با همسایه – توجه به روابط با همسایه در آموزه‌های دینی – رعایت حریم‌ها: هم ارتفاع بودن ساختمان‌ها (عدم اشراف)، عدم جلوگیری از رسیدن باد به خانه همسایه، عدم وجود باز شو به سمت خانه همسایه، عدم اشراف بالکن و ایوان‌ها به یکدیگر و ... – رعایت حریم بویایی و صوتی و ... خانه.</p>	<p>حق همسایه/ هم‌زیستی/ حقوق دیگران</p>

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
 Urban Management
 شماره ۵۳ زمستان ۹۷
 No.53 Winter 2019

۴۰

 <p>شکل (۶): حفظ حریم خصوصی در خانه مجتهدی تبریز از طریق: عدم وجود بازو به بیرون، تفکیک حیاط به بیرونی و اندرونی، هشتی و حضور سلسله مراتب حریمیت در متن فضاهای داخلی</p>	<p>- جاری نشدن ناودان و فاضلاب به کوچه و حیاط همسایه. - عدم اشرافیت خانه (مصون از دید اشخاص نامحرم) - پوشاندن دید در ورودی خانه از طریق هشتی و دالان و غیره - ورود غیرمستقیم به اتاق ها (استفاده از دهلیز) - کوبه جداگانه برای مردان و زنان جهت اعلان آمادگی به میزبان. - حفظ حریم خصوصی و عمومی خانه از طریق ایجاد حیاط- های اندرونی و بیرونی، هشتی، دالان و ... - اجازه گرفتن برای ورود به داخل خانه. - تفکیک قلمرو اعضای خانواده در خانه. - درون گرایی خانه برای حفظ حریم و حریمیت. - نبود روزن به بیرون، در صورت وجود بازو ارتفاع بالاتر و مشبک کرده آن. - دور بودن فضای اهل حرم و آشپزخانه از مهمان. - وجود حمام در خانه (کاهش خروج زنان از خانه)</p>	<p>حجاب/ عفت و حیا/ حریم خصوصی/ حریمیت</p>
 <p>شکل (۷): شیشه‌های رنگی در خانه سلماسی (راست) و هندسه و تناسبات در شکل‌گیری طنبی خانه کروی (وسط و چپ)</p> <p>شکل (۸): سایت نامنظم، حیاط و اتاق‌های منظم مستطیل و مربع شکل طرح‌ریزی شده در پلان خانه حیدرزاده.</p>	<p>- زیبایی در سادگی، اخلاص، هماهنگی، تقارن و تعادل. - عدم خودنمایی و فخرفروشی (اعتدال در تزئینات) - تعادل در رنگ‌ها، نور، هندسه و تناسبات. - تناسب، پیراستگی، تنوع و چینش منظم اشیاء داخل خانه. - چینش منظم فضاها اطراف حیاط - استفاده از اشکال و احجام خالص هندسی (مربع، مستطیل) - استفاده از انواع تزئینات: نهاز و نخیر، گچ‌بری‌ها، تزئینات رنگی و غیره - ایجاد سایه و روشن - تجلی زیبایی با حضور طبیعت (گیاه و آب) - شیشه‌های رنگین (ارسی‌ها) - تزئین و زینت در خانه (زیبایی صورت و سیرت)</p>	<p>زیبایی/ زینت و جمال</p>
 <p>شکل (۹): هم‌آغوشی طبیعت و معماری در خانه سلماسی (راست) و خانه شربت‌اوغلی (چپ)</p>	<p>- هماهنگی با محیط طبیعی زندگی. - کمترین تخریب و تحمیل بر محیط زیست - ساخت بنا با تبعیت از اصول محیط زیست و طبیعت و بهره‌وری از آن - الهام و الگوگیری از طبیعت (تکمیل طبیعت) - حضور طبیعت در داخل خانه (طبیعت حیاط) - سنت حفظ، مرمت و نگهداری بناها و استفاده مجدد.</p>	<p>عدم آلودگی محیط زیست</p>
 <p>شکل (۱۰): اصول اقلیمی منطبق با اقلیم برای صرفه‌جویی در مصرف انرژی و هزینه در نمای جنوبی</p>	<p>- صرفه‌جویی در بخش انرژی و هزینه - بهره‌برداری مطلوب از منابع - مدیریت زندگی بر اساس امکانات موجود - پرهیز از بیهودگی و مردم‌واری - عدم اتلاف مصالح و منابع در ساخت و ساز، استفاده مجدد از مصالح - استفاده از مصالح در دسترس و منطبق با اقلیم و محیط - استفاده از سامانه‌های ایستا جهت گرمایش، سرمایش و روشنایی از قبیل: حیس هوای خنک با ایجاد حیاط مرکزی (آب)</p>	<p>صرفه‌جویی/ قناعت/ عدم اسراف</p>

<p>خانه کروی؛ جهت‌گیری به سمت جنوب با بازشوهای بزرگ برای دریافت گرمای خورشیدی، استفاده از دهلیز ورودی برای کاهش تبادل حرارتی اتاق‌ها با بیرون، استفاده از مصالح با ظرفیت حرارتی بالا (دیوار آجری) و ...</p> <p>شکل (۱۱): مقطع طولی خانه مجتهدی؛ قرارگیری مساحت قابل توجهی از بنا در زیر زمین برای کاهش تبادل حرارتی با اطراف و استفاده از گرمای زمین</p>	<p>و گیاه به عنوان کارکرد حرارتی، جهت‌گیری اقلیمی و ایجاد قسمت تابستان نشین و زمستان نشین، وجود ایوان جهت سرمایش و گرمایش در فصل گرم و سرد، استفاده از مصالح با ظرفیت حرارتی زیاد، تهویه طبیعی، قرارگیری قسمتی از فضا زیرزمین، وجود حوضخانه و ...</p> <p>- جمعیت پذیری براساس توان و ذخیره طبیعت - قناعت و کفاف در سازمان دهی فضایی و کالبدی</p>
 <p>شکل (۱۲): پندآموزی در ساختار سازه‌های خانه‌های قاجاری تبریز؛ یکپارچه‌سازی و کاستن از وزن بنا توسط کلاف‌های چوبی (منبع: صابریکبیر، ۱۳۹۲: ۶۷)</p>	<p>عبرت / پندپذیری</p> <p>- حفظ و نگهداری بناهای تاریخی و عبرت و پندآموزی از آن‌ها - ارتباط با گذشته به عنوان منبع شناخت، اصلاح راه و انتخاب مسیر - پندآموزی از ساختار سازه‌های، کالبدی و بخصوص اصول و ارزش‌های اخلاقی و ماندگار به کار رفته در ارتباط با گذشته.</p>
<p>هدف:</p> <p>- ارج نهادن به گوهر و وجود انسان - حضور طبیعت، درونگرایی، نور و رنگ، حس خلوت، تقارن، تناسب و تمامی مؤلفه‌های ذکر شده بالا</p> <p>آرامش / کرامت انسانی</p>	

جدول (۵): آموزه‌های اسلامی در ارتباط با خانه

حق انسان	حق خدا	حق طبیعت
✓ حریم و محرمیت	✓ قرآن و ذکر الهی / حقیقت جویی	✓ صرفه جویی
✓ تکریم مهمان	✓ قناعت/صرفه جویی	✓ عدم آلودگی محیط زیست
✓ صرفه جویی	✓ عدالت	✓ صرفه جویی و قناعت
✓ عدالت	✓ عبرت	✓ عبرت
✓ ...	✓ ...	✓ ...

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۵۳ زمستان ۹۷
No.53 Winter 2019

متناسب با سبک و شیوه زندگی اسلامی در قالب عملکردهای معنوی و آرامش‌بخش ارائه کرد که بالا بردن کیفیت خانه، رضایت افراد را دربر داشته باشد.

پی نوشت

1. Seyyed Hossein Nasr
2. مؤلفه‌های دیگری نظیر صداقت، تواضع، بهداشت و ... نیز از اصول اخلاقی و حقوقی هستند که در معماری خانه‌های سنتی قابل پیگیری و تفسیر هستند. در این پژوهش مؤلفه‌هایی انتخاب شده‌اند که در معماری سنتی بیشترین نمود را داشتند و در معماری معاصر کم‌رنگتر از گذشته شده‌اند.
3. Alg Grabar
4. رسول گرمی اسلام (ص) فرموده‌اند: «نوروا بیوتکم بتلاوة القرآن و...».
5. «الا بذكر الله تطمئن القلوب» (رعد: ۲۸).
6. بهره‌گیری از نور به عنوان منبع هستی؛ اشاره به آیه ۳۵ سوره نور: «خدا نور آسمان‌ها و زمین است. ...»
7. خداوند در قرآن در سوره رحمن آیه ۷ فرموده است: والسمااء رفعها و وضع المیزان.
8. سه چیز در این جهان مایه سعادت مرد مسلمان است: همسایه خوب، خانه وسیع و مرکب خوش رفتار (نهج‌الفصاحه: حدیث ۱۲۵۷).
9. Mortada Hisham
10. «نه ضرر است در دین و نه ضرر رسانیدن» میزان‌الحکمه؛ به نقل از بمانیان و همکاران، ۱۳۸۹: ۹۳.
11. همچنان که در قرآن کریم آمده است: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، در غیر از خانه خود وارد نشوید تا اجازه بگیرید. ...» (نور، ۲۷ و ۲۸). این آیه به وضوح به بارزترین مصداق حریم، یعنی خانه هر فرد

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۵۳ زمستان ۹۷
No.53 Winter 2019

۴۳

- اشاره می‌کند و بر این نکته تأکید می‌کند که کسی حق ورود بی‌اجازه و تجسس از اسرار صاحب خانه را ندارد. این حریم محدوده خصوصی شخص برای خلوت با خویشتن خویش است.
۱۲. «خوشا به حال آنکه با اسلام هدایت شود و معیشت او به حد کفاف باشد و قناعت کند» (نهج‌الفصاحه، حدیث ۱۹۸۰).
۱۳. «بخورید و بیاشامید ولی اسراف نکنید...» (مومنون، آیه ۵۱).
۱۴. تاریخ شهر تبریز با زمین لرزه و بحران‌های حاصل از آن عجین بوده و علت این امر همجواری شهر با یکی از فعال‌ترین گسل‌های شمال غرب ایران معروف به «گسل شمال تبریز» است (کبیرصابر، ۱۳۹۲).
۱۵. تمامی نقشه‌های موجود در این نوشتار از سازمان میراث فرهنگی استان آذربایجان شرقی اخذ شده است و منبع عکس‌ها نگارنده می‌باشد.
- منابع**
- قرآن کریم
- آیوزیان، سیمون. ۱۳۸۱. زیبایی شناسی و خاستگاه آن در نقد معماری. هنرهای زیبا. شماره ۱۲: ۶۴-۶۹.
- اکرمی، غلامرضا و فائزه زارع. ۱۳۹۲. طراحی خانه در بافت سنتی شهری؛ مطالعه موردی: طراحی در بافت سنتی قم. نشریه هنرهای زیبا. دوره ۱۸. شماره ۲: ۵۵-۶۸.
- اردلان، نادر و لاله بختیار. ۱۳۸۰. حس وحدت، سنت عرفانی در معماری ایرانی. ترجمه حمید شاهرخ. اصفهان: نشر خاک.
- انصاریان، حسین. ۱۳۸۲. زیبایی‌های اخلاقی، قم: درالعرفان.
- برقی، ابو جعفر. احمدبن محمدبن خالد. ۱۳۷۱ ه.ق. المحاسن. جلد ۲. قم: دارالکتب الاسلامیه.
- بهجت، محمد تقی. ۱۳۸۷. پرده نشین، شرح کلمات عرفانی، اخلاقی. قم: انتشارات هنارس.
- پیرنیا، محمد کریم. ۱۳۸۴. سبک شناسی معماری ایرانی. تهران: سروش دانش.
- حجت، عیسی. ۱۳۹۴. سنت سنت‌گرایان و سنت‌گرایی معماران. نشریه هنرهای زیبا. دوره ۲۰. شماره ۱: ۵-۱۶
- حجت، مهدی. ۱۳۹۰. گفتگو با دکتر حجت در باب مفهوم معماری ایرانی اسلامی. تهیه و تدوین: دفتر معماری و طراحی شهری. مجله آبادی. سال بیست و یکم. شماره ۷۰: ۱۳۶-۱۴۱.
- خرقانی، حسن. ۱۳۸۷. مفاهیم زیبایی‌شناختی در قرآن. مطالعات اسلامی. شماره ۸۰: ۱۱-۴۷.
- خمینی، روح‌الله. ۱۳۷۸. اخلاق و تهذیب روحانیت از دیدگاه امام خمینی (قدس سره). قم: انتشارات تسنیم.
- دیبا، کامران. ۱۳۸۲. فرهنگ و اخلاق در معماری. مجله معمار. شماره ۲۱: ۱۲-۱۴.
- دستغیب شیرازی، سیدعبدالحسین. بی‌تا. اخلاق اسلامی. قم: موسسه مطبوعاتی دارالکتاب.
- رفیق دوست، رضا و پویان شهبان. ۱۳۸۷. درآمدی بر شناخت وجوه زیبایی در قرآن با تأکید بر تجلی جمال توحیدی در صفات شهر اسلامی. پژوهش دینی. شماره ۱۶: ۱۳۹-۱۶۰.
- سیفیان، محمدکاظم. ۱۳۷۶. اسراف و تبذیر در معماری. نشریه هنرهای زیبا. شماره ۲، ۶۰-۶۳.
- صابرکبیر، محمدباقر. ۱۳۹۲. رهیافت‌های معماری سنتی تبریز برای ساخت و ساز ایمن پس از زلزله؛ مطالعه موردی: کاربست کلاف‌های چوبی در معماری خانه‌های قاجاری. نامه معماری و شهرسازی (دانشگاه هنر). شماره ۱۱: ۵۹-۷۰.
- طاهری، جعفر. ۱۳۹۲. بازشناسی مفهوم سکونت در معماری. دوفصلنامه معماری ایرانی (مطالعات معماری ایران). شماره ۴: ۵-۲۲.
- طباطبائی، سید محمد حسین. ۱۳۵۶. آموزش دین (اخلاق-احکام). قم: جهان آرا.
- علیزاده هوشمند و کیومرث حبیبی. ۱۳۹۰. عوامل شکل‌دهنده شهرهای اسلامی-تاریخی مسلمانان. فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی. شماره ۳: ۷۱-۷۶.

- فرزانیار، حمیدرضا. ۱۳۷۱. بر آستانه خانه، نشریه صفه. شماره ۵: ۳۶-۴۵.
- قربانی، رحیم. ۱۳۹۳. معماری و شهرسازی مطلوب اسلامی، مطلوبیت‌های اسلام درباره مسکن. تهران: انتشارات شبکه اندیشه.
- کاتوزیان، ناصر. ۱۳۸۶. اخلاق و حقوق. فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری. سال دوم. شماره ۱ و ۲: ۸۵-۸۸.
- گرابار، الگ. ۱۳۸۴. هنر، معماری و قرآن. ترجمه: حسن رضایی هفتادر. دو فصلنامه اسلام پژوهی. شماره ۱: ۵۱-۸۰.
- مرتضی، هشام. ۱۳۸۷. اصول سنتی ساخت و ساز در اسلام. ترجمه ابوالفضل مشکینی و کیومرث حبیبی. تهران: مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی معماری و شهرسازی.
- مصباح یزدی، آیت الله محمد تقی. ۱۳۸۴. اخلاق در قرآن (جلد ۱، ۲ و ۳) (مشکات). قم: مرکز انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- مطهری، مرتضی. ۱۳۶۷. فلسفه اخلاق. تهران: انتشارات صدرا.
- مطهری، مرتضی. ۱۳۶۱. عدل الهی. تهران: انتشارات صدرا.
- معماریان، غلامحسین. ۱۳۸۹. سیری در مبانی نظری معماری. تهران: سروش دانش.
- مکارم شیرازی، ناصر. ۱۳۵۲. زندگی در پرتو اخلاق. قم: انتشارات نسل جوان.
- موسی‌زاده، ابراهیم. ۱۳۹۰. بررسی حقوق انسان از دو دیدگاه غرب و اسلام (رابطه حق و تکلیف در اندیشه حقوقی اسلام). نشریه حکومت اسلامی. سال ۱۶. شماره ۴. پیاپی ۶۲: ۳۳-۵۰.
- نجیب‌اوغلو، گل‌رو. ۱۳۷۹. هندسه و تزیین در معماری اسلامی (طومار تویق‌پای). چاپ اول. تهران: روزنه.
- نصر-الف. سید حسین. ۱۳۸۵. اسلام، مذهب. تاریخ و تمدن. ترجمه: عباس گیلوری. تهران: انتشارات دبیرش-انتشارات روزبهان.
- نصر-ب، سید حسین. ۱۳۸۵. قلب اسلام. ترجمه: محمد صادق خرازی. تهران: نشر نی.
- نقره‌کار، عبدالحمید و همکاران. ۱۳۸۹. بررسی تأثیر محیط طبیعی بر رفتار و اخلاق از دید متفکران اسلامی و نتایج آن در طراحی محیط مصنوع. نشریه آرمانشهر. شماره ۵: ۷۹-۹۶.
- نقره‌کار، عبدالحمید و همکاران. ۱۳۷۸. درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی. تهران: دفتر معماری و طراحی شهری، وزارت مسکن و شهرسازی.
- نقی‌زاده، محمد. ۱۳۹۲. الگو، مبانی، ارکان، صفات و اصول شهر اسلامی. نشریه فیروزه اسلام. سال اول. شماره ۱: ۳۳-۵۲.
- نقی‌زاده، محمد. ۱۳۷۷. صفات شهر اسلامی در متون اسلامی. مجله هنرهای زیبا. شماره ۴ و ۵: ۴۷-۶۱.
- نقی‌زاده، محمد. ۱۳۸۱. مبانی فرهنگی معماری پایدار ایرانی. مجله مسکن. شماره ۱۰: ۳۱-۴۸.
- نهج‌الفصاحه. ۱۳۸۷. مجموعه روایات، کلمات و خطبه‌های پیامبر اکرم (ص). قم: موسسه فرهنگی و اطلاع‌رسانی تبیین.
- ولی‌زاده اوغانی، محمدباقر. ۱۳۹۳. اصول و اندیشه‌های اخلاقی در ساختار فضایی خانه‌های سنتی ایران اسلامی؛ نمونه مورد مطالعه: محرمیت و حریم خصوصی. نشریه پژوهش هنر اصفهان. شماره ۷: ۵۱-۶۴.
- ولی‌زاده اوغانی، محمدباقر و اکبر ولی‌زاده اوغانی. ۱۳۹۱. تکریم مهمان و جلوه آن در ساختار فضایی خانه‌های سنتی ایران. فصلنامه معرفت اخلاقی. سال سوم. شماره ۴: ۱۰۳-۱۱۵.
- هاشم‌پور، پریسا؛ محمدعلی کی‌نژاد. ۱۳۹۱. ارتقای کیفی خانه با عنصر خیرخواهی. فصلنامه مسکن و محیط روستا. شماره ۱۴: ۲۸-۱۳.
- هلد، رناتا. ۱۳۷۸. در جستجوی تعریف هنر معماری در دوره اسلامی. ترجمه فرزین فردانش. فصلنامه رواق. شماره ۴: ۲۵-۳۴.